

מלכות חזקיהו בירושלים (א) / מבט כולל (חלק א)

שליחים ואיגרות לכל ישראל, מדן ועד באר שבע, לשוב לעבוד את ה' יחדיו במקדש בירושלים ולעשות את הפסח.⁴
הכתוב מעיר כי מועד עשיית הפסח נדחה:

וַיִּעַץ הַמֶּלֶךְ וְשָׂרָיו וְכָל הַקְּהָל בִּירוּשָׁלַם לַעֲשׂוֹת הַפֶּסַח בַּחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי. כִּי לֹא יָכְלוּ לַעֲשׂוֹת בְּעֵת הַהִיא כִּי הִפְתָּנִים לֹא הִתְקַדְּשׁוּ לְמִדְיָ וְהָעָם לֹא נֶאֱסָפוּ לִירוּשָׁלַם... וַיִּשְׁחָטוּ הַפֶּסַח בְּאַרְבַּעָה עָשָׂר לַחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי וְהַפְתָּנִים וְהַלְוִיִּם נִקְלְמוּ וַיִּתְקַדְּשׁוּ וַיָּבִיאוּ עֹלוֹת בַּיַּת ה'. וַיַּעֲמְדוּ עַל עַמְדָם כְּמִשְׁפָּטָם כְּתוֹרַת מֹשֶׁה אִישׁ אִישׁ – הָאֱלֹהִים הַפְתָּנִים זָרְקִים אֶת הַדָּם מִיַּד הַלְוִיִּם. כִּי רַבַּת בְּקָהֶל אֲשֶׁר לֹא הִתְקַדְּשׁוּ וְהַלְוִיִּם עַל שְׁחִיטַת הַפֶּסַח לְכָל לֹא טָהוֹר לְהִקְדִּישׁ לָה'. כִּי מִרְבִּיַּת הָעָם רַבַּת מְאֹדִים וּמִנְשֵׂה יִשְׁטָכֵר וַיִּזְבְּלוּ לֹא הִטְהָרוּ כִּי אָכְלוּ אֶת הַפֶּסַח בְּלֹא כִּכְתוּב כִּי הִתְפַּלֵּל יְחִזְקִיָּהוּ עֲלֵיהֶם לֵאמֹר ה' הַטּוֹב יִכְפֹּר בְּעַדְהֶם ל' ב-ג, טו-יח).

ברור מן הכתוב כי הפסח נדחה מפני הטומאה, אך נחלקו חכמים (סנהדרין דף יב) באשר לטיב הדחייה. על דרך הפשט, החודש השני הוא חודש אייר, כלומר, המלך דחה את הפסח הרגיל ועשה פסח שני בלבד; וכן דעת רבי שמעון בן יהודה משום רבי שמעון (ספ.) ברם, חכמים אחרים מבינים כי היה זה אדר שני, וחזקיהו התפלל לכפרה כיוון שעייבור מפני הטומאה הוא מופקפק או מפני ש"עייבר ניסן בניסן" (שם; פסחים פ"ד מ"ט) ו"אינ מעברין אלא אדר" (סנהדרין ספ.).⁵

מכל מקום, מגמתו של חזקיהו בעשיית הפסח הייתה לאחד מחדש את העם כולו, ובפרט את ממלכת ישראל, סביב המקדש שבירושלים. ייתכן שבדרך זו גם ביקש המלך להשוות מחדש את לוחות השנה של שתי הממלכות, שירבעם יצר ביניהם פער מכוון בבדו חודש מלבו (מ"א י"ב, לז),⁶ וכך יחוג העם כולו את הפסח באחדות – בתאריך משותף אחד.⁷

4 יש לזכור כי היו אלו ימי הושע בן אלה, מלך ישראל האחרון, שכנראה כבר לא היה בידו הכוח לקיים את ההתבדלות מממלכת יהודה, ועל כן יכול חזקיהו לשלוח לממלכת ישראל שליחים באין מפריע. מכל מקום, הכתוב מעיד כי ההיענות שם הייתה דלה: "וַיְהִי הַרְצִיִם עֲבָרִים מֵעִיר לְעִיר בְּאֶרֶץ אֲפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה וְעַד זְבֻלוֹן וַיְהִי מִשְׁחִיקִים עֲלֵיהֶם וּמִלְעֲגִים בָּם. אֲדָ אֲנָשִׁים מֵאֲשֶׁר וּמְנַשֶּׁה וּמְזַבְלוֹן נִכְנְעוּ וַיָּבִאוּ לִירוּשָׁלַם" (דה"ב ל', י"א).

5 לא נוכל ללבן כאן את הסוגיה ההלכתית המקפת של עייבור זה. הצדדים השונים של הבעיה מוצגים בתוספתא סנהדרין פ"ב הלכות י"א, בבבלי סנהדרין דף יב ובירושלמי נדרים פ"ו ה"ג. עסק בכך הרב שאול ליברמן במאמרו "הפסח שעשה חזקיהו המלך לשיטת הירושלמי", סיני – ספר היובל, תשי"ח, עמ' פא-פב.

6 כך טוען בהרחבה זאב ארליך במאמרו "לעשות הפסח בחודש השני", הצופה, י"א באייר תשמ"א. יש להעיר ששינוי הלוח (וליתר דיוק: הסטת) על ידי ירבעם אינו מפורש בכתובים, אך הוא הולם היטב את מגמת ההתבדלות הכללית שלו (בית אל במקום ירושלים, כוהנים חדשים).

7 בחירת הפסח כמועד לחידוש הברית בין הקב"ה וכנסת ישראל מהותית לחג הפסח ולקרבת הפסח. פסח חזקיהו, שנעשה מיד אחרי ביעור העבודה

בשיעור הקודם עסקנו במלכות אחז כמבוא לתקופת חזקיהו – תקופה מורכבת וארוכה הרבה יותר (29 שנה). מלבד התיאורים במל"ב י"ח-כ' ובה"ב כ"ט-ל"ב, מתייחסות לימי חזקיהו נבואות רבות בספריהם של ישעיהו ומיכה. ברם, אין בשום מקום שהוא כרונולוגיה מסודרת של האירועים המפורטים במקורות השונים. לפיכך ננסה בשיעור זה לבנות שלד כרונולוגי של האירועים המרכזיים במלכות חזקיהו כמבוא לשיעורים הבאים, שידונו בסוגיות נבחרות בתקופה זו. הטבלה שבנספח מציגה בסדר כרונולוגי (עד כמה שניתן)¹ מאורעות מרכזיים בימי חזקיהו ונותנת תמונה כוללת של ימי חזקיהו ומשמעותם הרוחנית.

א. התקופה הראשונה של מלכות חזקיהו

מלכות חזקיהו מציגה כבר מראשיתה (בייחוד על פי התיאור בדברי הימים) תפנית מוחלטת בהשוואה למלכות אחז. מהפכה בקנה מידה שכזה (כפי שנסקור מיד) ובשלב כה מוקדם ("בשנה הראשונה למלכו בחדש הראשון", דה"ב כ"ט, ג) מלמדת על תכנון מוקדם, נחישות והתמדה, וסביר להניח שהנביא ישעיהו היה מעורב בה.²

1. חנוכה מחודשת של בית ה' (דה"ב כ"ט)

בשיעור הקודם ראינו כי אחז הכניס עבודה זרה למקדש וסגר את בית ה'. חזקיהו פותח מחדש את בית ה' כבר בראשית מלכותו, מעשה שהיה כרוך בכמה וכמה פעולות: הוצאת הנידה מן הקודש, טיהור הבית וההיכל והוצאת הטומאה לנחל קדרון, וטיהור הכלים וקידושם מחדש. הכתוב מעיד על המהירות שבה נעשה הכול: "כי בפתאום היה הדבר" (דה"ב כ"ט, לו). במקביל מבער המלך את העבודה הזרה שהשתרשה בערי יהודה ובישראל, ואז מחודשת עבודת המקדש: עבודת הכהנים והלוויים, המשמרות והמעמדות, והבאת התרומות והמעשרות לבית ה' (שם ל"א).³

2. פסח לה' (דה"ב ל')

במסגרת כריתת הברית המחודשת עם הקב"ה נבחר חג הפסח כמועד המתבקש לאחד מחדש את שתי הממלכות, ישראל ויהודה יחדיו, סביב עבודת ה' במקדש בירושלים. המלך שולח

1 היות שבחלק לא-מבוטל של הפרשיות אין תאריכים מוחלטים, מבטא הסיפור הכרונולוגי במקרים רבים מגמה בלבד, אך לא תיארוך מדויק.

2 כפי שיתכן מאוד שהיה מעורב בחינוכו של חזקיהו, שהיה צדיק בן רשע.

3 בהנחה שהעבודה שהתקיימה במקדש בזמן אחז הייתה אשורית, יש במעשה זה גם משום רמז לבאות: מכוח השבת העצמאות הרוחנית והעבודה לקב"ה בבית ה' בא בהמשך גם המרד המדיני.

3. השבת התורה והנבואה למעמדן

להלן נראה כי הכתובים מעידים שבהמשך ימיו הזניח חזקיהו את הזירה הפנימית לטובת ענייני חוץ.

בימי חזקיהו אנו עדים לפעילות ענפה בתחומי ספרות החכמה, רישום הנבואות ולימוד התורה:

ב. חורבן ממלכת ישראל

במל"ב י"ז מתאר הכתוב בפירוט את חורבנה של ממלכת ישראל בשנה התשיעית למלכות הושע בן אלה, היא השנה השישית למלכות חזקיהו:

גַּם אֵלֶּה מִשְׁלֵי שְׁלֹמֹה אֲשֶׁר הֶעֱתִיקוּ אֲנָשֵׁי חֲזַקְיָה מֶלֶךְ יְהוּדָה (משלי כ"ה, א).

חזקיהו וסיעתו כתבו ישעיה, משלי, שיר השירים וקהלת (בבא בתרא טו ע"א).

בְּשָׁנַת שְׁתַּיִם עָשְׂרָה לְאַחַז מֶלֶךְ יְהוּדָה מֶלֶךְ הוֹשֵׁעַ בֶּן אֵלֶּה בְּשִׁמְרוֹן עַל יִשְׂרָאֵל תִּשַׁע שָׁנִים. וַיַּעַשׂ הָרַע בְּעֵינָי ה' רַק לֹא כְּמַלְכֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הָיוּ לְפָנָיו. עָלְיוּ עֲלֶיהָ שְׁלֹמֹנָאֶסֶר מֶלֶךְ אֲשׁוּר וְהָיָה לוֹ הוֹשֵׁעַ עֶבֶד וַיֵּשֶׁב לוֹ מִנְחָה. וַיִּמְצָא מֶלֶךְ אֲשׁוּר בְּהוֹשֵׁעַ קֶשֶׁר אֲשֶׁר שָׁלַח מְלָאָכִים אֶל סוּא מֶלֶךְ מִצְרַיִם וְלֹא הֶעֱלָה מִנְחָה לְמֶלֶךְ אֲשׁוּר כְּשֵׁנָה בְּשֵׁנָה וַיַּעֲצְרֶהוּ מֶלֶךְ אֲשׁוּר וַיֹּאסְרֶהוּ בֵּית כְּלָא. וַיַּעַל מֶלֶךְ אֲשׁוּר כָּכָל הָאָרֶץ וַיַּעַל שִׁמְרוֹן וַיִּצַר עֲלֶיהָ שְׁלֹשׁ שָׁנִים. בְּשָׁנַת הַתְּשִׁיעִית לְהוֹשֵׁעַ לְכַד מֶלֶךְ אֲשׁוּר אָת שִׁמְרוֹן וַיִּגַּל אֶת יִשְׂרָאֵל אֲשׁוּרָה וַיֵּשֶׁב אֹתָם בְּחֶלֶח וּבְחָבּוּר נְהַר גּוֹזָן וְעָרֵי מְדִי (מל"ב י"ז, ו-ז).

ז'היה ביום ההוא יסור סָבְלוּ מעל שכמך ועלו מעל צוארך וחָבַל על מפני שמן' (ישעיהו י', כז). אמר רבי יצחק נפחא: חובל עול של סנחריב מפני שמנו של חזקיהו שהיה דולק בבתי כנסיות ובבתי מדרשות. מה עשה? נעץ חרב על פתח בית המדרש ואמר: כל מי שאינו עוסק בתורה ידקר בחרב זו. בדקו מדן ועד באר שבע ולא מצאו עם הארץ; מגבת ועד אנטיפרס ולא מצאו תינוק ותינוקת, איש ואשה, שלא היו בקיאין בהלכות טומאה וטהרה (סנהדרין צד ע"ב).

מעניין שתיאור זה חוזר על עצמו גם במל"ב י"ח, במסגרת דברי ימי מלכות חזקיהו:

ייתכן מאוד שפעילות זו נבעה מחשש כי בעקבות מלכות אחז תשתכח תורה מישראל ח"ו, ועל כן חשוב היה למסד את התורה, לסכם ולקבע אותה.

4. סיכום

וְהָיָה בְּשָׁנָה הַרְבִּיעִית לְמֶלֶךְ חֲזַקְיָהוּ הָיָה הַשָּׁנָה הַשְּׁבִיעִית לְהוֹשֵׁעַ בֶּן אֵלֶּה מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל עֲלֶיהָ שְׁלֹמֹנָאֶסֶר מֶלֶךְ אֲשׁוּר עַל שִׁמְרוֹן וַיִּצַר עֲלֶיהָ. וַיִּלְכְּדָהּ מִקְצֵה שְׁלֹשׁ שָׁנִים בְּשָׁנַת שֵׁשׁ לְחֲזַקְיָהּ הָיָה שָׁנַת תִּשַׁע לְהוֹשֵׁעַ מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל נִלְכְּדָה שִׁמְרוֹן. וַיִּגַּל מֶלֶךְ אֲשׁוּר אֶת יִשְׂרָאֵל אֲשׁוּרָה וַיִּנְחַם בְּחֶלֶח וּבְחָבּוּר נְהַר גּוֹזָן וְעָרֵי מְדִי. עַל אֲשֶׁר לֹא שָׁמְעוּ בְּקוֹל ה' אֱ-לֹהֵיהֶם וַיַּעֲבְרוּ אֶת בְּרִיתוֹ אֶת כָּל אֲשֶׁר צִוָּה מֹשֶׁה עֶבֶד ה' וְלֹא שָׁמְעוּ וְלֹא עָשׂוּ (שם י"ח, ט-ב).

תיאור התקופה הראשונה במלכות חזקיהו, המפורט בעיקר בדברי הימים, מסרטט בפנינו מהפכה רוחנית בכל מישורי העשייה: ביעור העבודה הזרה שהעמיד אחז, אביו של חזקיהו, במקדש ובערי יהודה וישראל; חנוכה מחודשת של בית ה', על כל המשתמע מכך מבחינת מעמדות הכוהנים, הלויים והישראלים; חידוש הברית עם ה' סביב קרבן הפסח בבית ה' בירושלים; והעמקת הזיקה לנבואה, לחכמה וללימוד התורה. כל אלו מהווים תפנית מוחלטת ביחס לימי אחז: חזקיהו מקדיש את ראשית ימי מלכותו לתיקון רוחני של הממלכה ולפתיחת דף חדש ביחסים בין ממלכת יהודה לקב"ה.

דומה שבחזרה זו מבקש הכתוב לרמוז על חשיבות הדבר כלפי חזקיהו עצמו: צבא אשור בדרכו ליהודה, וחורבן ממלכת ישראל הוא גם אזהרה חמורה לממלכת יהודה.

ג. כיבוש אשדוד על ידי סרגון

בְּשָׁנַת בֹּא תִרְתָּן אֲשֶׁדּוּדָה בְּשָׁלַח אֹתוֹ סָרְגוֹן מֶלֶךְ אֲשׁוּר וַיִּלְחֶם בְּאַשְׁדּוּד וַיִּלְכְּדָהּ (ישעיהו כ', א).

לפי האנאלים האשוריים, סרגון מלך אחרי שלמנאסר ולפני סנחריב, ומכאן שכיבוש אשדוד היה אחרי השנה השישית לחזקיהו, לאחר נפילת ממלכת ישראל, והיווה, אם כן, אזהרה שנייה, חמורה עוד יותר, לחזקיהו. עצם הופעת צבא אשור במישור החוף היא איום ממשי על ממלכת יהודה.

בעקבות בוא תרתן אשדודה נאמר:

בַּעַת הַהִיא דָּבַר ה' בְּיַד יְשַׁעְיָהוּ בֶּן אֲמוּץ לֵאמֹר לָךְ וּפְתַחְתָּ הַשֶּׁק מֵעַל מִתְּנִיךְ וְנַעֲלֶךְ תַּחֲלָץ מֵעַל רַגְלֶיךָ וַיַּעַשׂ כֵּן הַלֵּךְ עָרוֹם וַיִּחַף. וַיֹּאמֶר ה' כְּאֲשֶׁר הִלַּךְ עֲבָדֵי יְשַׁעְיָהוּ עָרוֹם וַיִּחַף שְׁלֹשׁ שָׁנִים אוֹת וּמוֹפֵת עַל מִצְרַיִם וְעַל כּוּשׁ. כֵּן יִנְהַג מֶלֶךְ אֲשׁוּר אֶת שְׁבֵי מִצְרַיִם וְאֶת גְּלוֹת כּוּשׁ נְעָרִים וְזָקְנִים עָרוֹם וַיִּחַף וַחֲשׂוּפֵי שֵׁת עָרוֹת מִצְרַיִם.

הזרה של ימי אחז, ופסח יאשיהו, שנעשה לאחר ביעור העבודה הזרה של ימי מנשה, דומים בכך לפסח מצרים, שנעשה לאחר ביעור העבודה הזרה של מצרים וקבלת עבודת ה'. יתרה מזו, קרבן הפסח מבטא בעצם מהותו את חידוש הברית בין הקב"ה וכנסת ישראל כולה, על כל איש ואיש שבה, והוא אחד משתי מצוות העשה היחידות שחייבין כרת על ביטולן: המילה, שהיא הברית האישית של כל יחיד בישראל עם הקב"ה, והפסח – הברית של עם ישראל כולו עם הקב"ה. אכילת הפסח בחבורה מדגישה את השייכות של כל איש מישראל לכלל עם ה'. בגלל יסודיות זו של קרבן הפסח ניתנה האפשרות של פסח שני למי שלא יכול לעשות את הפסח במועדו (טמא, המצוי בדרך רחוקה), שלא ייגרע מהקריב את קרבן ה' בתוך בני ישראל. גם ההווה אמינא של המדרש (מכילתא דרבי ישמעאל פרשת בא מסכתא דפסחא פרשה טו; ספרי במדבר פיסקא עא) כי גר יקריב קרבן פסח מיד עם גיורו – שהרי מועד הצטרפו לכלל ישראל הנו עברו מעין פסח אישי – מלמדת על מהותו זו של הקרבן (אף שלהלכה האפשרות נדחית). הנושא דורש כמובן הרחבה, וכאן הבאנו את תמצית הדברים בלבד.

לאור זאת ניתן להבין את הופעותיו של קרבן הפסח במקרא: עם הכניסה לארץ – בגלגל בימי יהושע (יהושע ה', ז), ולאחר חנוכת הבית בימי שיבת ציון (עזרא ו', יט-כ) – מחד גיסא; וכחלק מחידוש הברית עם ה' לאחר סיומן של תקופות ארוכות של עבודה זרה בימי שמואל (ראה דה"ב ל"ה, יח וש"מ"א ז', ב-ד), חזקיהו ויאשיהו (כדלעיל) מאידך גיסא. ואכמ"ל.

אין לנו כל מידע מתי התרחשו כיבושים אלו, אך סביר להניח כי הם קרו בשלב מוקדם, לפני עליית סנחריב למלכות. בנבואתו בשנת מות המלך אחז מבשר ישעיהו (י"ד, כה-לב) על פורענות בפלשת, וייתכן מאוד כי הכוונה לכיבושו של חזקיהו. אם כנים הדברים, מסתבר שההתארגנות למרוד באשור, כיבוש פלשת והברית עם מצרים אירעו בשלב מוקדם מאוד של מלכות חזקיהו.⁹ וכבר ציינו שלאחר המהפכה הרוחנית הגדולה של ראשית מלכותו התמקד חזקיהו בענייני חוץ וביטחון.

ה. הברית עם מצרים

שאלה מעניינת היא אימתי נכרתה הברית בין חזקיהו מלך יהודה לבין מצרים.¹⁰ הכתוב אינו מעיד על תאריך מסוים, אך ברי כי כבר בראשית מלכותו היה על חזקיהו להידרש לשאלה אם להמשיך במדיניותו של אחז אביו – שעבוד מוחלט לאשור – או שמא לשנות כיוון ולמרוד בממלכת אשור על ידי התארגנות מדינית מקיפה כנגדה. סביר להניח כי כבר בשלב מוקדם של מלכותו החליט חזקיהו להשתחרר מעול אשור. תחילתה של גמגמה זו בטיהור המקדש מכל סממן של עבודה זרה אשורית, והמשכה – בביסוס ברית אזורית כנגד המעצמה העולמית. הכתוב אינו מציין בשום מקום שהוא אם הסיבה למרד באשור הייתה בעיקרה רוחנית או מדינית; ואפשר שחזקיהו רצה עצמאות מסוימת ליהודה משתי הסיבות כאחת. כך או כך, הוא בחר להשתחרר מן העול האשורי באופן חד ביותר, תוך מרד גלוי וכריתת ברית כנגדם עם מדינות האזור.

שאלה נוספת ביחס למהלכיו של חזקיהו היא באיזו מידה היה העם שותף למהלכים אלו, על משמעויותיהם הרוחניות והמדיניות מרחיקות הלכת ועל התפנית הגדולה שהם מסמנים ביחס למדיניותו של אחז. הכתוב אינו מתאר כי המלך הכין את העם בדרך כלשהי לצעדיו על מנת לקבל הבנה ותמיכה, ועל כן מסתבר שלא הייתה הכנה שכזו.

המעצמה המרכזית בברית האזורית כנגד אשור הייתה ממלכת מצרים, ועליה נוספו – מלבד ממלכת יהודה, שמילאה תפקיד מרכזי בהתהוותה של ברית זו – גם ממלכות בבל, פלשת, פניקיה, עמון ומואב. ברית זו נכרתה בניגוד מפורש לעמדת הנביא ישעיהו, השולל כל ברית עם מעצמה אחרת בכלל, ועם מצרים בפרט. ביקורתו של הנביא מובאת בפרקים ל-ל"א:

הוּ בָּנִים סוֹרְרִים נָאֵם ה' לַעֲשׂוֹת עֲצָה וְלֹא מִנִּי וְלִנְסֹף מִסִּכָּה וְלֹא רוּחִי לְמַעַן סְפּוֹת חַטָּאת עַל חַטָּאת. הַהֲלָכִים לְרַדַּת מִצְרַיִם וְפִי לֹא שָׁאֲלוּ לְעוֹז בְּמַעוֹז פְּרָעָה וְלַחֲסוֹת בְּצַל מִצְרַיִם. וְהָיָה לָכֵם מְעוֹז פְּרָעָה לְבִשְׂת וְהַחֲסוֹת בְּצַל מִצְרַיִם לְכַלְמָה. כִּי הָיָה בְּצַעַן שְׂרִיו וּמְלֹאכָיו חֲסִים יִגְיעוּ (ישעיהו ל', א-ד).

וְחָתוּ וּבָשׂוּ מְכוּשׁ מִבְּטָם וּמִן מִצְרַיִם תִּפְאֲרֵתָם. וְאָמַר יֵשֶׁב הָאֵי הַזֶּה בַּיּוֹם הַזֶּה הֲוֵא הִנֵּה לֵה מִבְּטָנִי אֲשֶׁר נִסְנִי שָׁם לְעֲזָרָה לְהִנְצֵל מִפְּנֵי מֶלֶךְ אֲשׁוּר וְאִיךָ נִמְלֹט אֲנַחְנוּ (שם, ב-ו).

הנביא מצטווה ללכת שלוש שנים ערום ויחף כאות ומופת לדרך שבה תנהג אשור, המעצמה הגדולה, בכוש ובמצרים. בכך למעשה מזהיר הנביא את חזקיהו מפני הצעד המדיני שהוא עתיד לבצע זמן קצר לאחר מכן: מרידה באשור תוך כריתת ברית עם מצרים.

לסיכום, שני המאורעות הללו – נפילת ממלכת ישראל וכיבוש אשדוד – רומזים לחזקיהו בביורור כי המעצמה העולמית אשור בדרכה אליו, וכיבוש יהודה אינו אלא עניין של זמן.

ד. הכאת עמלק ופלשתים

במקביל להתרחשויות האזוריות מעיידים הכתובים על מערכות צבאיות מקומיות. מערכה אחת התנהלה כנגד עמלק:

וַיָּבֵאוּ אֵלַי הַכְּתוּבִים בְּשִׁמּוֹת בְּיָמֵי יְחֻזְקִיָּהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה וַיִּכּוּ אֶת אֶהֱלִיָּהֶם וְאֶת הַמְּעוֹנִים אֲשֶׁר נִמְצְאוּ שָׁמָּה וַיִּחְרִימֵם עַד הַיּוֹם הַזֶּה וַיֵּשְׁבוּ תַחְתֵּיהֶם כִּי מִרְעָה לְצֹאנִים שָׁם. וּמֵהֶם מִן בְּנֵי שְׁמַעוֹן הָלְכוּ לְהַר שְׁעִיר אֲנָשִׁים חָמֵשׁ מֵאוֹת וּפְלִטָּה וְנִעְרָה וְרַפְּיָה וְעִזְיָאֵל בְּנֵי יִשְׁעִי בְּרֵאשֵׁם. וַיִּכּוּ אֶת שְׂאֵרֵי הַפְּלִטָּה לְעַמְלֵק וַיֵּשְׁבוּ שָׁם עַד הַיּוֹם הַזֶּה (דה"א ד', מא-מג).

ההליכה להר שעיר וההתמודדות עם שארית הפלטה לעמלק מעידים על רצונו של חזקיהו להשלים את מהלך הכרתת עמלק שהחלו מלכי ישראל הראשונים, שאול ודוד. בכך רואה חזקיהו עצמו כממשיכם של דוד ושלמה (הקבלה שעוד נרחיב על אודותיה במהלך השיעורים), ומשלים את המצווה שנצטוו ישראל בכניסתם לארץ להכרית זרעו של עמלק (סנהדרין כ"ב).

המערכה השנייה התחוללה כנגד פלשתים, והיא מוצגת כחלק מן המרידה באשור:

וַיִּמְרֹד בְּמֶלֶךְ אֲשׁוּר וְלֹא עָבְדוּ. הוּא הִכָּה אֶת פְּלִשְׁתִּים עַד עֶזְהָ וְאֶת גְּבוּלֵיהָ מִמְּגִדָּל נוֹצְרִים עַד עִיר מִבְּצָר (מל"ב ח', ח-ז).

פלשתים ישבו על דרך הים, הדרך הבינלאומית הגדולה המחברת את מצרים, לאורך חוף הים, עם סוריה והמעצמות הצפוניות. המעצמות השונות – המעצמה המצרית בדרום, והמעצמות הצפוניות ארם, אשור, בבל ופרס (כל אחת בתקופתה) – הקפידו מאוד שנתב מרכזי זה יישאר פתוח על מנת לאפשר התמודדות צבאית ביניהן, על כן נדירות התקופות בהן כבשו שליטי ממלכת יהודה בפועל את תחום שלטונם של פלשתים על דרך הים.⁸ חזקיהו, כחלק ממרידתו באשור, כובש את אזור פלשת עד עזה.

9 ושמה אף לפני נפילת ממלכת ישראל! אף שבטבלה ובשיעור הצגנו את הכאת פלשת כאן, אין בידינו נתונים המאפשרים תיארוך מדויק, וייתכן שהדבר אירע מוקדם עוד יותר.

10 לא נעסוק כאן בכרונולוגיה המדויקת של תקופת חזקיהו תוך הקבלה למקורות החיצוניים, אלא רק במשמעויות הרוחניות של המאורעות.

8 מציאות זו רומזת למשמעות הגאופוליטית של תלות ישראל במעצמות הסובבות אותה, שמשמעותה הרוחנית היא תלותו המהותית בקב"ה: התמודדות עם ישראל עם האויבים הסובבים אותו, יסודה ורשה ביחסו לקב"ה. זהו נושא לשיעור בפני עצמו, וכאן רק רמזנו ליסוד זה.

וְלַחֲצוּצָה הַחוּמָה אֶחָרֶת וַיִּחְזַק אֶת הַמְּלוּא עִיר דָּוִד
וַיַּעַשׂ שְׁלַח לָרֶב וּמַגְנִים (דה"ב ל"ב, א-ה).

וְהוּא יִחְזַקְיָהוּ סֶתֶם אֶת מוֹצֵא מִימֵי גִיחוֹן הָעֵלְיוֹן
וַיִּשְׁרֶם לְמִטָּה מְעַרְבָה לְעִיר דָּוִד (שם, ל).

וְאֵת בְּקִיעֵי עִיר דָּוִד רָאִיתֶם כִּי רָבוּ וַתִּקְבְּצוּ אֶת מֵי
הַבְּרָכָה הַתַּחְתּוֹנָה. וְאֵת בְּתֵי יְרוּשָׁלַם סִפְרָתֶם וַתִּתְּצוּ
הַבְּתִים לְבַצֵּר הַחוּמָה. וּמִקְנֵה עֲשִׂיתֶם בֵּין הַחֲמַתִּים לְמֵי
הַבְּרָכָה הַיְשָׁנָה (ישעיהו כ"ב, ט-יא).

וַיִּתֵּר דְּבָרֵי חֲזַקְיָהוּ וְכָל גְּבוּרָתוֹ וְאֲשֶׁר עָשָׂה אֶת הַבְּרָכָה
וְאֵת הַתְּעֵלָה וַיָּבֵא אֶת הַמַּיִם הַעֵיָרָה... (מל"ב כ', כ).

1. הביצורים

בדברי הימים מדובר על בניית "כל החומה הפרוצה". מסתבר שהכוונה לתיקון הפרצה שפרץ יואש מלך ישראל "בחומת ירושלם משער אפרים עד שער הפונה ארבע מאות אמה" (דה"ב כ"ה, כג). אמנם בהמשך בנה עוזיהו מגדלים בירושלים "על שער הפנה ועל שער הגיא ועל המקצוע ויחזקם" (שם כ"ו, ט), אך אין מוזכר בניין חומה כלשהי. ביצור וסתימת פרצות הם כמובן פעילות מתבקשת כהכנה למצור אפשרי.

בחפירותיו ברובע היהודי מצא פרופ' אביגד¹² חומה שאותה זיהה עם החומה שבנה חזקיהו. את קביעתו זו ביסס על כמה טענות. ראשית, הקרמיקה שנמצאה במקום מתאימה לתקופת חזקיהו (המאה ה-8 לפנה"ס). שנית, הוא טען כי עם נפילת ממלכת ישראל הגיעו חלק מן הפליטים לירושלים והיה צורך להרחיב את העיר על מנת לקלטם (סברה שהיא אפשרית, אך אין לה כל עדות בכתובים).¹³ מן הכתוב בישעיהו כ"ב, י "וַתִּתְּצוּ הַבְּתִים לְבַצֵּר הַחוּמָה" עולה כי ביצור החומה היה כרוך בהרס בתים שקדמו לה; ואכן, בחפירות נמצא כי החומה בנויה על חורבות בתים (ושוב: מובן שאין הכרח לזהות חומה זו ובתים אלו עם החומה והבתים המוזכרים בכתוב, אך הדבר אפשרי). כמו כן נמצאו שני קווי חומה, שלטענת אביגד הצפוני שבהם מעט מאוחר לדרומי, וייתכן שחזקיהו תיקן בעיקר אותן.¹⁴ לסיום נעיר כי אביגד ביקש לזהות את קטע החומה שמצא עם "החומה הרחבה" המוזכרת בנחמיה (ג, ה) בתיאור שיקום חומת ירושלים בימי שיבת ציון.

12 נ' אביגד, העיר העליונה של ירושלים, ירושלים 1980, עמ' 31 ואילך.

13 מעניין שעל פי החפירות הארכאולוגיות העיר מתרחבת בתקופה זו לא רק מערבה, לעבר הגבעה המערבית (הרבעים היהודי והארמני והר ציון של היום), אלא גם מזרחה, לעבר נחל קדרון (בשטח J), וכך מכלילה בתחומה שטח נוסף – בין החומה המזרחית הקדומה של עיר דוד לבין הנחל; וייתכן כי שטח זה שבין שתי החומות הוא הקרוי 'בין החומותיים' (מל"ב כ"ה, ד; ישעיהו כ"ב, יא; ירמיהו ל"ט, ד; נ"ב, ז). המחקר מייחס חומה מזרחית חדשה זו לימי חזקיהו, אך אפשר כי זוהי החומה שבנה מנשה "חיצונה לעיר דויד מערבה לגיחוֹן בנחל" (דה"ב ל"ג, יד), ואכמ"ל.

14 לעומתו יש הטוענים כי הרחבת העיר מערבה התרחשה עוד לפני תקופת חזקיהו, ולפי הבנה זו עיקר החומה קודם לחזקיהו, והתיקון המאוחר יותר עשוי אולי להתאים יותר למפעלו, ואכמ"ל.

בהמשך מתואר מסע המקביל במהותו ליציאת מצרים אך הפוך לה במגמתו – מארץ ישראל למצרים. הנביא חוזר על עמדתו העקבית, שהתבטאה גם בדבריו לאחז:

כִּי כֹה אָמַר אֱ-דָנִי א-לֵהִים קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל בְּשׁוֹבָה וְנַחַת
תִּנְשְׁעוּן בְּהִשְׁקֵט וּבְבִטְחָה תִהְיֶה גְבוּרַתְכֶם, וְלֹא אֲבִיתֶם
(שם, טו).

ניהול המדיניות העולמית אינו מוטל על מלך ישראל. אין לעשות צעדים מרחיקי לכת. הישועה בוא תבוא, אך "בשובה ונחת". והנביא ממשיך ומבקר את ההישענות על עצמתה הצבאית של מצרים:

הוֹי הַיְרֵדִים מְצָרִים לְעִזָּה עַל סוֹסִים יִשְׁעֵנוּ וַיִּבְטְחוּ עַל
רָכֶב כִּי רָב וְעַל פָּרָשִׁים כִּי עֲצָמוּ מְאֹד וְלֹא שָׁעוּ עַל
קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל וְאֵת ה' לֹא דָרְשׁוּ... וּמְצָרִים אָדָם וְלֹא א-ל
וְסוֹסֵיהֶם בְּשׂוֹר וְלֹא רוּחַ וְה' יִטָּה יְדוֹ וְכָשַׁל עוֹזְרֵי וְנָפַל
עֲזָר וַיִּחְדָּו כָּלֶם וְכָלִיו... כְּצַפְרִים עֲפוֹת כֵּן יִגֵּן ה'
צָב-אוֹת עַל יְרוּשָׁלַם גְּנוּן וְהִצִּיל פֶּסַח וְהִמְלִיט... וְנָפַל
אֲשׁוּר בְּחָרֶב לֹא אִישׁ וְחָרֶב לֹא אָדָם תִּאֲכַלְנוּ וְנָס לוֹ
מִפְּנֵי חָרֶב וּבְחוּרָיו לְמַס יִהְיוּ (שם ל"א, א-ח).

בסופו של דבר יגן ה' על ירושלים, ואשור תיפול בחרב לא-איש: בישועה א-לוהית, ולא בישועה אנושית. לפיכך לא תניב הברית עם מצרים כל תועלת שהיא, אך מאידך יש בה נזק גדול: מלבד הנזק הרוחני, סביר מאוד שהמשאבים שהושקעו במרד באשור העמיקו את הפערים החברתיים בין עשירים ועניים והחלישו את אחדות העם ולכידותו.

2. ביצור העיר ירושלים

נראה שבמקביל לברית עם מצרים הביא חזקיהו בחשבון את האפשרות שסנחריב יגיע לארץ יהודה, ועל כן החליט לבצר את ירושלים (ראה מפה 1). סנחריב עלה על יהודה בשנה הארבע עשרה לחזקיהו, ומסתבר שהכנות אלו קדמו אך במעט לתאריך זה.¹¹ ההכנות מתוארות במקורות, ויש להן אישור גם בממצא הארכאולוגי. המקורות מתייחסים לשני היבטים עיקריים של הכנות אלו – ביצורים ואספקת מים:

אֶחָרֵי הַדְּבָרִים וְהָאֲמַת הָאֵלֶּה בָּא סִנְחַרִּיב מֶלֶךְ אֲשׁוּר
וַיָּבֵא בִיהוּדָה וַיִּחַן עַל הָעָרִים הַבְּצֻרוֹת וַיֹּאמֶר לְבָקְעִם
אֲלֵינוּ. וַיִּרְא יִחְזַקְיָהוּ כִּי בָּא סִנְחַרִּיב וּפְנִיּוֹ לְמִלְחָמָה עַל
יְרוּשָׁלַם. וַיִּוְעַץ עִם שָׂרָיו וּגְבָרָיו לְסִתּוֹם אֶת מִימֵי
הָעֵינֹת אֲשֶׁר מִחוּץ לְעִיר וַיַּעֲזְרוּהוּ. וַיִּקְבְּצוּ עִם רֶב
וַיִּסְתְּמוּ אֶת כָּל הַמְּעֵינֹת וְאֵת הַנַּחַל הַשּׁוֹטֵף בְּתוֹךְ
הָאָרֶץ לֵאמֹר לְמָה בָּאוּ מַלְכֵי אֲשׁוּר וּמְצָאוּ מַיִם רַבִּים.
וַיִּתְחַזַּק וַיִּבֶן אֶת כָּל הַחוּמָה הַפְּרוּצָה וַיַּעַל עַל הַמְּגִדְלוֹת

11 אמנם מן הכתוב בדה"ב ל"ב משמע שההכנות החלו לאחר שסנחריב כבר פלש ליהודה ופנה לעבר ירושלים. ואולם, כפי שראינו, ארגון המרד החל ללא שום ספק בתקופה מוקדמת הרבה יותר, וקשה להניח שעבודות הביצור הגדולות בוצעו רק סמוך לפלישה. ייתכן שהתיאור הזה בדברי הימים מכוון רק להכנות מסוימות, שטיבן להיעשות סמוך למצור, כגון סתימת המעינות. ושמה יש כאן ניסיון של ספר דברי הימים להציג את מרד חזקיהו באור חיובי יותר: לא כמרד מתוכנן בניגוד לעמדת הנביא, כי אם כתגובה לפלישה האשורית.

* *
 * *
 * בית המדרש הווירטואלי שליך ישיבת הר עזיון *
 * האתר בעברית: http://www.etzion.org.il/vbm *
 * האתר באנגלית: http://www.vbm-torah.org *
 * *
 * משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
 * דואל: office@etzion.org.il *
 * *

2. מפעלי המים (ראה מפה 2)

שני מפעלי מים משמעותיים הקים חזקיהו בירושלים. המפעל האחד הוא הנקבה, המעבירה מים ממעיין הגיחון לדרום העיר. זיהוי הנקבה כמפעלו של חזקיהו מתבסס על כמה כתובים:

...וְאֶשֶׁר עָשָׂה אֶת הַבְּרֵכָה וְאֶת הַתְּעֵלָה וַיָּבֵא אֶת הַמַּיִם הָעִירָה (מל"ב כ', כ.)

וְהוּא יַחְזְקִיָּהוּ סָתַם אֶת מוֹצָא מַיִמַי גִּיחֹן הָעֵלְיוֹן וַיִּשְׂרַם לְמַטָּה מֵעֶרְבָה לְעִיר דָּוִד (דה"ב ל"ב, ל.)

וּמְקֹנָה עָשִׂיתָם בֵּין הַחֲמַתַּיִם לְמֵי הַבְּרֵכָה הַיְשָׁנָה (ישעיהו כ"ב, יא.)

הנקבה אכן מעבירה מים בתעלה מאזור המעיין (הקרוי כאן "מוצא מימי גיחון העליון") אל ברכה בדרום העיר (בתוכה!), היא ברכת-אל-חמרא – במפגש הנחל האמצעי (הקרוי בימי בית שני 'גיא עושי הגבינה') עם נחל קדרון. חיזוק לזיהוי זה יש בכתובת שנמצאה בדרום הנקבה, המתארת את המפגש המרגש בין שתי קבוצות החוצבים מתחת לפני הקרקע, ותיארוכה תואם את ימי חזקיהו.

המפעל הנוסף שמזכיר הכתוב הוא סתימת "כל המעינות ואת הנחל השוטף בתוך הארץ לאמר למה יבואו מלכי אשור ומצאו מים רבים" (דה"ב ל"ב, ד). מהות הסתימה אינה ברורה, אך אפשר שהכוונה לחסימת תעלת השילוח (אולי "מי השלח" ההלכים לאט", ישעיהו ח', ו): תעלת מים שיצאה גם היא ממעיין הגיחון דרומה, אך הובילה לברכה המצויה מחוץ לעיר (וייתכן שנפתחו לאורכה חלונות מזרחה לצורך השקאת חלקות חקלאיות בנחל קדרון). אם כנה השערה זו, מסתבר שהחסימה נועדה לתעל את כל המים לנקבה, וממנה לברכה הדרומית שבתוך העיר.

3. הביקורת הנבואית על מפעלי הביצור

שני המפעלים זכו לביקורת מצד הנביא:

וְאֶת בְּתֵי יְרוּשָׁלַם סִפְרָתָם וַתִּתְצוּ הַבְּתֵיִם לְבַצֵּר הַחֹמָה. וּמְקֹנָה עָשִׂיתָם בֵּין הַחֲמַתַּיִם לְמֵי הַבְּרֵכָה הַיְשָׁנָה וְלֹא הַבְּטָתָם אֶל עֲשִׂיָּהּ וַיִּצְרָה מִרְחֹק לֹא רְאִיתָם (ישעיהו כ"ב, י"א).

הביקורת היא כפולה: מחד גיסא – על המחיר החברתי הקשה (ניתוח בתיים); ומאידך גיסא – על ההתעלמות מדברי ה' בפי נביאו. לדברי הנביא, מפעלי הביצור נעשו מתוך ביטחון עצמי רב ביכולת הגנתם, אך מבלי לשאול בדבר ה' ובלא להביא בחשבון את משמעויותיהם הרוחניות. אין כאן שלילת פעולת הביצור כשלעצמה, אלא שלילת עשייה הבוטחת רק בכוחו של האדם, ללא תמיכת הנביא ואישור א-לוהי – ובכלל עשייה זו המרד עצמו.

* * *

סקרנו בשיעור זה את אירועי המחצית הראשונה של ימי חזקיהו. בשיעור הבא נמשיך בע"ה בסקירת המחצית השנייה של ימיו ובתיאור המצב הרוחני בתקופתו.

נספח: טבלת המאורעות המרכזיים בימי חזקיהו

יחס הנבואה	מאורעות חיצוניים	מאורעות פנימיים	
		הבשורה על הולדת חזקיהו ואופייה של מלכותו	ישעיהו ט', א-ו
בשנת מות אחז – משא פלשת (ישעיהו י"ד, כח-לב)		מות אחז	מל"א ט"ז, כ; דה"ב כ"ח, כז
		שנה 1 חודש 1 פתיחת דלתות בית ה' וטיהורו וחנוכת הבית מחדש	דה"ב כ"ט
		שנה 1 חודש 2 עשיית הפסח בשיתוף ממלכת ישראל	דה"ב ל'
		השבת התורה והנבואה למעמדן	משלי כ"ה, א
	מל"ב י"ח, ט-יב	כיבוש שומרון ע"י שלמנאסר מלך אשור והגליית ממלכת ישראל לאשור	
	ישעיהו כ'	כיבוש אשדוד ע"י סרגון	
(ייתכן שהכאת פלשת הייתה בשלב מוקדם יותר לאור ישעיהו י"ד, כח-לב)	דה"א ד', מא-מג מל"ב י"ח, ח	הכאת עמלק ופלשתים	
	ישעיהו ל"א	ברית עם מצרים	
	מל"ב י"ח, ז	מרידה במלך אשור	ישעיהו כ"ב, א-יד דה"ב ל"ב, ב-ח
"לִכְן בְּגַלְלֵכֶם צִיּוֹן שְׂדֵה תְּחַרֵּשׁ וִירוּשָׁלַם עֵינֵי תִהְיֶה וְהָר הַבַּיִת לְבָמוֹת יַעֲר" (מיכה ג', יב)		השחתת השלטון בירושלים	ישעיהו א'; מיכה ג', ט-יא (ירמיהו כ"ו, יח)
	מל"ב י"ח, יג ישעיהו ל"ו	שנה 14 עליית סנחריב על ערי יהודה ומסעו בשפלה (מיכה א', י-טז) ובבנימין (ישעיהו י', כח-לב)	
	ישעיהו ל"ו	החלפת שבנא באליקים בן חלקיהו	ישעיהו ל"ו
"וְגִנּוֹתַי אֶל הָעִיר הַזֹּאת לְהוֹשִׁיעָה לְמַעַן יִלְמְעֵן דָּוִד עַבְדִּי" (מל"ב י"ט, לד)	מל"ב י"ח, יז-לז ישעיהו ל"ו	משלחת רבשקה בפאתי ירושלים	מל"ב י"ט, יד-לד; ישעיהו ל"ז
	מל"ב י"ט, לה ישעיהו ל"ז, לו	ה' מכה במחנה אשור 185,000 פגרים מתים (לפי שמות רבה יח ה – בליל פסח)	
		מחלת חזקיהו, תפילתו והוספת 15 שנה לחייו	מל"ב כ', א-יא; ישעיהו ל"ח
		לאחר ההצלה מאשור מביאים העמים מנחה לה' ומגדנות לחזקיהו	דה"ב ל"ב, כג
גזרת גלות בבל	ישעיהו ל"ט מל"ב כ', יב-יט	משלחת בבליית רואה את כל אוצרות בית המלך	דה"ב ל"ב, כה-כו